

Francia művészek hazánkban.

Az eddigi fejezetekben már itt-ott találkoztunk hazánkba elvetődött francia művészekkel. Láttuk, hogy a középkorban dolgoztak nálunk francia építőmesterek. Arról is tudunk, hogy Batthyány Boldizsár németújvári kastélyában egy francia festőt foglalkoztatott. Annak is vannak nyomai, hogy királyi udvarainkban és főúri házainknál a külföldi muzsikások sorában francia zenészek is játszottak. Így Mátyás udvarában valószínűleg voltak francia-flamand énekesek, akik európai udvarokban e korban nagy kedveltségnek örvendtek. Beatrix királynénak Miksa császárhoz írt leveléből az egyiknek nevét is ismerjük, Jacques Barbireau antwerpeni karmesterét, aki 1490-ben Budán tartózkodott. II. Ulászló udvari zenekarában működött Pierre de La Rue, aki a courtrai székesegyházban levő sírfelirata szerint *Pannonos reges coluit, Gallos et Hibernos*. Később Bethlen Gábor és Thököly Imre leveleiből arról értesülünk, hogy francia trombitásokat kerestek zenekaruk számára. Neve után ítélve francia lehetett Bercsényi Miklós karmestere, Cedron Imre is, aki egy hét tagú zenekar élén az ungvári várban játszott s urát a táborba és utazásai alatt is elkísérte. Cedron egy ideig Rákóczi szolgálatában volt s egyszer az ónodi országgyűlés templomsátrában zenés misét adott elő. Egy másik francia, Jacques De Plume Bercsényi fiának, Lászlónak volt Kassán a zene-mestere. Voltak Rákóczinak „solesme-i síposai” is, kiken valószínűleg a bencés apátságáról híres, Solesmes-ből való kornétásokat kell érteni.

Mindezekről a francia művészekről nevéükön kívül jóformán semmit sem tudunk. Magyarországi tartózkodásukat és működésüket homály fedi. Épp úgy keveset tudunk azokról a francia művészekről is, akik a XVIII. században magyar főurak és főpapok számára dolgoztak s akiknek száma az osztrák s olasz művészekhez képest elenyésző csekély volt.

Pontosabb és részletesebb adatok állnak rendelkezésünkre azokról a francia művészekről, akik a XIX. században és pedig nagyrészt a század második felében tartózkodtak Magyarországon. Köztük kiváló művészek is vannak, akiknek a magyarsághoz való viszonya megérdemli a tüzetesebb vizsgálatot.

E francia művészek egyik legjelesebbike Berlioz. 1846. február havában jár fővárosunkban és két hangversenyt ad. Abból a levélből, melyet Pestről Fernand Humbert nevű barátjának írt s az akkori pesti lapok tudósításaiból részletesen ismerjük magyarországi utazását és pesti tartózkodását.

Berlioz Bécestől Pestig postakocsin utazott s nemcsak a rendkívül rossz országút, hanem a Duna kiáradása miatt is idegei ugyancsak kemény próbát álltak ki. Azt írja, hogy „agyonázva, összerázva, árkokon és kátyúkon át, vízből iszapba, majd iszapból vízbe dobátva” érte el Pestet. Ott megfürdött, felhörpintett két pohár tokajit, azután húsz órát aludt egy végben, miközben vízbe fúlásról és mocsarakról álmodott.

Hangversenye a Nemzeti Színházban volt. Az intendáns, gr. Ráday a legnagyobb készséggel járt kezére, azonban a Nemzeti Színház zene-kara szimfóniának előadására igen csekély számúnak bizonyult, a német színház művészeivel pedig azt az érvényben levő szabályrendelet értelmében nem lehetett kiegészíteni. Szerencséjére Treichlinger pesti kiadó kisegítette a bajból. Ez összeköttetésbe hozta a pesti Filharmoniai Társaság vezető tagjaival és szerzett számára 12 kitűnő hegedűst. A hangversenyeken Berlioz művei: a Harold-szimfónia, Fantasztikus szimfónia, Római karnevál, stb. szerepeltek és nagy sikert arattak. Különösen nagy volt a hatása a művész Rákóczi-indulójának, mely később a Faust elkárhozása II. részének fináléja lett.

A Rákóczi-indulóról Berlioz azt írja, hogy azt Magyarországra való utazását megelőző éjszakán írta. „Egy bécsi műkedvelő, — írja említett levelében — ki Magyarország szokásait töviről-hegyire ismerte, néhány nappal előbb felkeresett, hóna alatt egy kötet régi melódiáival. „Ha tetszeni akar a magyaroknak, — mondá — komponáljon egy darabot valamelyik nemzeti melódiájukról. Ezzel elragadja majd őket és visszatérte után majd elbeszéli nekem, hogyan éljenekték és tapsolták érte.” Berlioz követte a tanácsot s a Rákóczi-téma alapján megírta indulóját. Mikor Pestről Bécsbe visszatért, a „műkedvelőnek” megköszönte a jó tanácsot. Az kérve-kérte, ne hozza nyilvánosságra, hogy a Rákóczi-indulóban valami része volt, mert neki abból nagy kellemetlensége lenne.

Egy másik verzió szerint Berlioz csak Pesten ismerte meg a Rákóczi-indulót, mely „heroikus jellegével” nagy hatást tett rá. Többször beszélgetett róla Erkel Ferencsel s egy délután a Városliget egyik fája alatt írta át az indulót. A Zenei Lexikon szerint a Rákóczi-indulót Pesten Erkel Ferenc ismertette meg Berliozzal, aki azt „ördögös gyorsasággal meghangszerelte”. Ez utóbbi feltevéseknek nincs alapja és valószínű, hogy Berlioz Rákóczi-indulóját Liszt tanácsára komponálta, akivel 1845-ben németországi hangverseny-körútja alkalmával találkozott s aki tapasztalatból tudta, hogy Budapesten magyar témájú alkotásokkal minő nagy hatást lehet elérni.

Nagy elismeréssel emlékezik meg Berlioz Erkel Ferencről, a Nemzeti Színház karmesteréről, akit „érdemes, nagy tehetségű, kitűnő embernek” tart. Meghallgatja a Hunyadi Lászlót, amely szerinte „tisztá, intelligens és finoman hangszerelt mű.” Schodelné Klein Róza és Füredi Mihály igen szépen énekeltek benne, az énekkar azonban nagyon gyenge volt. A magyar nyelvről Berlioznak az a nézete, hogy nem olyan kemény, mint a német, alkalmasabb tehát a muzsikára, azonban megütődik azon, hogy a magyarok még az olasz nemzetközi műszókat is megmagyarosítják s pld. a koncertet hangversenynek hívják.

Berlioz pesti tartózkodása alatt részt vett a magyar mánások két bálján és egy politikai bankettjén. A bálokon megcsodálta a nagy fény-

űzést, a magyar férfi és nő szépségét, a nagyszerű díszruhákat s pompás táncokat. Tánc dolgában szerinte a magyarok nemcsak a franciákat, hanem a bécsieket is felülmúlják, pedig ott, a Strauss-keringők városában, valóságos művészetté fejlesztették a szalóntáncot. Berlioz órákon át gyönyörködik benne. Úgy látta, hogy Pesten a táncosok nem a külföldi táncokat, hanem a csárdást járták a legszívesebben. A banketten volt alkalma hallani Deák Ferencet, a „magyar O'Connelt...”, aki csak nagy ügyel-bajjal tudja fékezni pártja reszkető türelmetlenségét. Másnap Berlioz „a forró vérű, lovagias, fenkölt lelkű” magyar nemzet iránt érzett rokonszenvvel eltelve utazott vissza hajón Bécsbe.

A kiegészítés utáni időszakban, a magyar-francia barátkozás virágkorában három kiváló francia zeneszerző jár Magyarországon: Delibes, Massenet, Saint-Saëns. Hangversenyeznek, dirigálnak fővárosunkban, megismerkednek a magyar zeneszerzőkkel s a magyar muzsikával, magyar tárgyú zenedarabokat írnak s odahaza Párizsban is különböző formában kifejezést adnak a magyarság iránt érzett megbecsülésüknek.

Delibes 1878. január elején látogatja meg Budapestet, amikor a Nemzeti Színház tiszteletére a Coppélia-balettet mutatja be. „A fiatal szerző — írja a Vasárnapi Ujság — az este maga kezelte a zenekarban az ütempalcát. Berlioz Hector óta első hasonló eset, s a közönség megtisztelő tapsokkal üdvözölte a csinos, nyúlánk, mintegy 38 éves férfiút, ki a párizsi zenekarok egyik kitűnősége.” Ugyanez alkalommal bemutatták neki a magyar dalmű-zenét is: előadták Erkel Ferencnek Hunyadi Lászlójából az első, Bánk bánjából a második felvonást. Az előadás nagy hatást tett a francia zeneszerzőre, ki már eddig is előszere-ttel viseltetett a magyar zene iránt, a Coppéliában felhasznált magyar motívumokat és közbeszótt egy magyar csárdást.

1885-ben Delibes résztvett a budapesti országos kiállítás megtekintésére érkezett francia küldöttségben és vezényelt az Opera aug. 12-iki díszelőadásán, melyen az ő Coppéliájából s Massenet Heródiásából kerültek színre részletek.

Massenet 1879. január havában volt fővárosunk vendége. Gouzien zeneszerző s zenekritikus és Pázmándy Dénes társaságában érkezett. A pályaudvaron báró Podmaniczky Frigyes és Erkel Sándor fogadta s az Angol Királynőbe kísérte. Azért jött, hogy részt vegyen Lahore királya című operájának első előadásán. Az operának másnap volt a főpróbája. Erkel pompásan vezényelt, a kiállítás fényes, a rendezés kifogástalan volt, a magánénekesek: Saxlehner Emma, Perotti (Proth) Gyula, Odry Lehel jól megállták helyüket, Nagyné Benza Ida azonban, kinek Zita szerepét kellett volna énekelnie, családi gyásza miatt nem jelent meg. Tannerné Szabó Róza, aki vállalta volna Zita szerepét, nem bizonyult alkalmasnak, az a milánói énekesnő pedig, akit Massenet Benza Ida helyettesítésére felkért, nem jöhetett. Ezért Massenet operájának bemutató előadását tíz nappal el kellett halasztani, azt pedig Massenet nem várta meg.

A főpróba után Massenet Podmaniczky Frigyes, Erkel Sándor, Pázmándy Dénes, Hampel József és Evva Lajos kíséretében a magyaros főztjéről híres Karikás-fele Kis pipában villásreggelizett. Karikás kitett magáért. A „villásreggeli” igen bőséges volt: halászlé, vesepecsenye áttört burgonyával, székelygulyás, malacpecsenye salátával, túrós

csusza, sajt, gyümölcs és kétféle bor. Délután Massenet Gouzien-nel Blaha Lujzát és Liszt Ferencet látogatta meg, este pedig Rossi olasz színész társaságában a Nemzeti Szállodában ifj. Rácz Palit hallgatta meg. Nagyon tetszett neki a cigányzene. Mint a Pesti Hírlap írja, „úgy pezsgett benne a vér, mintha a magyar dalok az ő szívéből fakadt hangok volnának“.

Másnap az Angol Királynőben Liszt visszaadta Massenet látogatását, azután ők ketten és Gouzien felkeresték Szabadi (Frank) Ignác zeneszerzőt, a Komló-kert vendéglőjét, akinek egy szerzeménye (Plevna vagy török-magyar induló) Párizsban 1878-ban nagyon megtetszett Gouzien-nek. Berkes Béla cigányprímás játszotta a világiállításon. Gouzien Munkácsy Mihály révén összeköttetésbe lépett Szabadival, aki azután elküldötte neki indulójának és csárdásainak kottáit. Budapesti látogatása alkalmával Massenet megígérte a magyar zeneszerzőnek, hogy zenekarra írja a Plevna-indulót, mint ahogy Berlioz átdolgozta a Rákóczi-indulót. Massenet meg is írta az ígért zenekari művet s az Párizsban nagy sikert aratott.

A főpróba izgalmai, a túlszűfolt program s talán még inkább a magyaros ételek és italok kimerítették Massenet idegeit. Kénytelen volt este korán lefeküdni. Gouzien nélküle ment el a Népszínházba Blaha Lujzát megnézni s a Nemzetiben a Bánk bánt meghallgatni. Gouzien az egész programot végigcsinálta, színház után Pázmándyval vacsorázott, azután pedig résztvett a jogászbálon.

Másnap Massenet rendbe jött. Délután Harkányi Frigyessel kikocsizott a Városligetbe, este megnézte Blahánét a Piros bugyellárisban, Zichy Géza grófnál megvacsorázott, utána Liszt Ferenc fogadta Hal-tér 4. számú lakásán Pulszky Ferenc, Apponyi Albert, Mihalovics Ödön s más urak és hölgyek társaságában és hangversenyt adott tiszteletére. Liszt és egyik legjelesebb tanítványa, Mentel Zsófia zongorázott. Mentel Zsófia Liszt egyik zongoraátíratát adta elő, azután eljátszották két zongorán a Rákóczi-induló Liszt-féle átíratát. Mentel Zsófia játéka nagyon tetszett Massenet-nek és meghívta a művésznőt, hogy vegyen részt februárban a párizsi Pas-de-Loup-hangversenyen.

Massenet fővárosunkban való tartózkodása alatt a szállodai éttermekben meghallgatta az akkori világhírű cigányprímások (Patikárus Ferkó, id. és ifj. Rácz Pali, Bunkó Ferenc) zenekarát. Mikor elutazott, megkérte Záborszky zeneműkereskedőt, hogy minden jobb magyar zeneművet küldjön meg neki, mert mint a párizsi konzervatórium tanára, a magyar zenével meg akarja ismertetni tanítványait és magyar suite-eket akar írni. Ez utóbbi ígéretének beváltásaként szerzette *Scènes hongroises* c. zenekari művét.

Massenet Párizsba való visszatérése után is megőrizte a magyarság iránt érzett rokonszenvét és minden alkalmat megragadott, hogy magyar-barátságának kifejezést adjon. 1879-ben tagja volt a szegedi árvízkárosultak segélyezésére alakult párizsi bizottságnak és tevékeny részt vett az operai ünnepély előkészítésében, melyen először került előadásra a *Marche héroïque de Szabady*, valamint 1883-ban a magyar írók és Művészek Társaságának párizsi fogadtatásában. 1885-ben a budapesti országos kiállítás alkalmával megint eljött fővárosunkba, mint egyik tagja a párizsi küldöttségnek. Ekkor az Operában vezé-

nyelte Heródiás c. operáját és végigcsinálta a francia kiránduló társaság budapesti s vidéki programját. Az egyik budapesti lap szerint állítólag kijelentette, hogy Franciaországot úgy szereti, mint az édesanyját, akinek mindent köszönhet, hazánkat pedig úgy, mint a feleségét, akit ő maga választott magának.

Mikor Massenet megöregedett, megírta és kiadta emlékiratait. Ezekben nagyon lehiggadt, józan modorban emlékezik meg az 1885-iki magyarországi kirándulásról, nyoma sincs bennük az egykori lelkesevésnek. Azt írja, hogy magyar diákok hívták őket Budapestre. Ez nem felel meg a valóságnak, mert nem diákok, hanem francia-barát, liberális írók és politikusok voltak azok, akik útjukat előkészítették és megszervezték. Három évtized távolában Massenet emlékezetében úgy élt ez az utazás, mint egy „el nem mesélhető incidensekben” gazdag, furcsa, bolondos kaland, melyre öreg korában az ember némi szégyenkezéssel gondol vissza.

1879. március havában Saint-Saëns hangversenyezett Budapesten. Durand párizsi zenei kiadó társaságában érkezett. A hangversenyt a Filharmóniai Társaság rendezte. A zenekar Erkel Sándor vezényletével Saint-Saëns negyedik számú zongoraversenyét adta elő, azután a francia művész dirigálta Hercules ifjúsága c. művét, majd mint magánelőadó saját szerzeményű mazurkáját és a Haláltáncot játszotta. Ez utóbbi darabja aratta a legnagyobb sikert, meg kellett ismételnie. A Fővárosi Lapok így mutatja be őt olvasóinak: „Középtermetű, szikár alak, túl a negyvenen... római orr, fekete bajusz és rövid, ritkás szakáll, mosolygás közben is komoly arc, külső hatásokat éppen nem kereső megjelenés és olyan fekete frakk, mely nem éppen az utolsó divatra vall.”

Saint-Saëns mint orgonaművész is bemutatkozott fővárosunkban. Ebben az időben Budapesten a legjobb orgona a Dohány-utcai zsinagóga orgonája volt. Hosszas tárgyalás után sikerült kieszközölni, hogy azt a hitközség a kiváló vendégművész egy délelőtti hangversenyére átengedte. A hangversenyen nem nagy, de válogatott közönség vett részt, többek között Liszt Ferenc, Zichy Géza, Teleki Sándorné, Pulszky Polixéna. Saint-Saëns néhány saját szerzeményét és Bach egy fugáját adta elő. Jeles orgonistának bizonyult. bár mint a Fővárosi Lapok írja, „az orgona több regiszterében néhány síp folyton makacsodott, ami a művész kedvét egészen elvette”.

Saint-Saëns fővárosunkban ismerkedett meg a magyar zenével. Párizsban ez időben a cigányzene nagy kedveltségnek örvendett. Saint-Saëns azonban nagyon visszavonultan élt, otthon nem volt még alkalma cigányokat hallani. Budapesten két ízben is gyönyörködött a magyar zenében. Egyyszer Blaskovich Miklósné adott tiszteletére estélyt, melyen Berkes zenekara játszott. Egy másik este pedig Liszt kívánságára a Pintér-testvérek cimbalomiátékát s az öreg Rácz Palit hallgatta meg.

A magyar-barát francia zenészek közt a lelelkesebb és legtevékenyebb egy Armand Gouzien nevű, ma már elfelejtett zeneszerző és zenei író volt, aki azért a „Hongrois volontaire” nevet kapta s akiről Massenet-val kapcsolatban már szó esett. A magvarság számára Gouzient fiatal korában egy híres cigányprímás, Patikárus Ferkó hódította meg, kivel Párizsban összebarátkozott s akit Londonba elkísért. Gouzien Párizsban nagy propagandát csinált a magyar zenének, több

zenei folyóiratba írt róla cikkeket, a szalónokban magyar dalokat énekelt, több csárdást írt át zongorára s adott ki.

Ő buzgólkodott leginkább a szegediek javára rendezett párizsi operaiünnepély zenei részének megrendezésében. Mint a *La Musique* szerkesztője gyakran közölt lapjában magyar dolgokat, többek közt Bartalus István népdalátíratait s Coudinet-val az *Opéra comique* számára egy vígoperát írt, melynek Magyarországon játszott a cselekvénye.

Gouzien több ízben járt hazánkban. 1879-ben, mint láttuk, Massenet-t kísérte el Budapestre. Ugyanabban az évben egyik tagja volt a margitszigeti Arrogante-ünnepélyen a francia küldöttségnek. Ezúttal is egy hetet töltött hazánkban. Honfitársaival meglátogatta Türr Istvánt, Podmaniczky Frigyeszt, Pállik Bélát, kirándulást tett Fótra gr. Károlyi István birtokára és Szegedre, esténként eljárt a Nemzeti Színház és a Népszínház előadásaira s a Piros bugvelláris előadásán szép bokkrétát nyújtott át Blahánénak, piros-fehér-kék szalagján *Merci pour la France* felirattal. Felkereste ismét Szabady Ignácot is, aki családi hangversennyel kedveskedett francia vendégének. A magyarok határt nem ismerő vendégszeretetéről és a franciákér való rajongásáról lelkes hangon számolt be egy barátjához írt s a *Le Monde illustré*-ben megjelent levelében. Részt vett a franciák 1885-iki társas kirándulásán is.

1908-ban Eugène d'Harcourt zeneszerző és zenekritikus, a *Figaro* zenei munkatársa jön Budapestre s a francia kormány megbízásából a magyar zenetanítást és a zenei életet tanulmányozza. Könyvében, melyben beszámol németországi, ausztriai és magyarországi útjáról részletesen ismerteti a Zeneakadémia tanításmódját, leírja a Filharmóniai Társaság egy hangversenyét s az Opera egy bemutató előadását; melyen ifj. Ábrányi Emil operája, a Monna Vanna került színre a szerző vezényletével s Krammer Teréz, Anthes György, Beck Vilmos és Szemere Árpád közreműködésével. A cimbalomtanítás és a Schunda-gyár ismertetése kapcsán megemlíti, hogy *Le Tasse* c. operájában a cimbalmot ő is alkalmazta.

1909-ben a Nemzetközi Zenei Egyesület Bécsben tartotta kongresszusát és Haydn halálának százéves fordulóján a nagy zeneköltő emlékének hódolt. A kongresszuson résztvett Vincent d'Indy is és annak részvevőivel megjelent Eszterházy herceg meghívására Kismartonban, ahol Haydn mintegy három évtizeden át mint hercegi karmester működött.

D'Indyt fiatalkori kapcsolatai fűzik a magyar történelemhez és zenéhez. Első műve ugyanis, melyet 1874—75-ben szerzett, egy Hunyadi János-szimfónia volt. Ez a szimfónia Chassin Hunyadiról szóló művének és a Marmier fordításában olvasott magyar daloknak hatása alatt született meg. Magyar zenei motívumokat a művész „rég magyar himnuszokban” talált, melyek közül egyet Beethoven is felhasznált a VII. szimfóniában. Szimfóniáját ifjúkori kísérletnek tekintette, részleteket játszottak belőle a *Société nationale de Musique* hangversenyein, ki nem adta a szerző, de mint opus $\frac{5}{1}$ szerepell művei sorában.

A magyar muzsika mindig érdekelte. 1873-ban Weimarban megismerkedett Liszt Ferencel. Liszt olyan hatást tett rá, hogy a tervbe vett néhány nap helyett három hónapig ott maradt Weimarban s a

Liszttel folytatott eszmecserék érlelték meg benne a zeneszerzés tanításának azt a tervét, melyet azután a párizsi *Schola Cantorum*-ban megvalósított. Párizsban később megismerkedett és összebarátkozott Hubay Jenővel, kinek első hangversenyét zongorán kísérte. Voltak magyar tanítványai is.

Kismartonban magyar tisztelői biztatták, hogy maradjon hazánkban és látogassa meg fővárosunkat. „Nagyon boldog volnék, — így válaszolt — ha látnám azt a földet, melynek egy nagy hőse zeneszerzői pályámon először inspirált. De most már késő, hosszú utat tettem már meg, havazik már felettem.”

Tizenkilenc év múlva, 1926-ban a 75 éves zeneszerző mégis eljött Budapestre, hogy meglátogassa régi barátját, Hubay Jenőt és az ő vezetése mellett megismerkedjék a magyar zenei élet kiválóságaival. Május 4-én a Zeneművészeti Főiskola, melynek tiszteletbeli tanára volt, díszhangversenyen ünnepelte, melyen az ősz mester vezénylet. A műsoron csak az ő művei szerepeltek: a Fervaal-nyitány, a Wallenstein-trilógia III. része, az Istar-variációk s a zenekarra és zongorára írt I. szimfónia, melynek zongoraszólamát Jeanne-Marie Darré játszotta. 8-án volt a Zeneművészeti Főiskola második hangversenye. Ezen a Waldbauer—Kerpely-vonósnégyes a II. vonósnégyest adta elő, Basildes Mária d'Indy-dalokat énekelt, végül pedig a szerző. Hubay Jenő és Zsámboky Miklós közreműködésével egy zongorahármasa került bemutatásra.

1910. december 5-én Budapesten a Vigadóban Debussy-hangverseny volt, amelyen a művész maga is résztvett. Midőn a filharmonikusok azelőtt hat évvel Egy fa un délutánja c. művét előadták, azt a közönség kikacagta s a kritikusok sem tekintették egyébnek „zenei bohózatnál”. Azután egy kamarahangversenyen egy négyesét adták elő, az sem keltett semmi hatást. Lassanként megváltozott közönségünk ízlése, és a vigadói hangversenynek nagy sikere volt. A műsoron csupa Debussy-művek szerepeltek. Első volt a *Childrens corner* c., hat részből álló gyermekdarab-sorozat, azután Rose Feart énekelt Verlaine-dalokat a szerző zongorakíséretével, utánna a Waldbauer—Kerpely-quartett adta elő Debussy egy vonósnégyesét, majd Rose Feart énekelt ismét dalokat, melyeknek szövegét is Debussy írta. A hangverseny három zongoraszámmal ért véget. „Érdekes ember Debussy, — írta a Pesti Napló — a haj- és szakállviselete egy francia mérnököt, tanárt sejtet, a koponyaformájában van csak valami különös, azután mély szemeiben valami lenyűgöző.” A hallgatóság a műsor minden egyes számát lelkes éljenzéssel fogadta, ami azonban nem jelentette azt, mintha a nagy francia zeneszerzőt valóban megértette és élvezte volna. A Pesti Napló szerint „a Vigadó-teremben ezek az intim hatású, túlfinomult muzsikák nagyjában egészen elvesztek. Olyan volt, mintha finom brüsszeli csipkéket mutogatnak százméteres távolságból... Éppen azért tűnt snobságnak, nágyképűségnek az a tüntető tapsolás, amely minden produkció után elhangzott... Budapest gyönyörűen ünnepelt, csak az ünnepelés becsületességéhez férna szó.”

Debussy zárkózott, csak a zenének élő, magányos ember volt. Kevés szerepelt a nyilvánosság előtt. Franciaországon kívül csak Bécsben és Brüsszelben adott hangversenyt. Nem vágyott hírnévre, de

mégis kíváncsi volt, hogyan hatnak alkotásai a közönségre. Bécsben nagyon hűvös fogadtatásban volt része, jól esett tehát neki, hogy Budapesten méltányolták. Hat napot töltött fővárosunkban és fennmaradt levelei s özvegyének nyilatkozata szerint e napokat életének legkellemesebb emlékei közé sorozta. Ittléte alatt melegen érdekelte a magyar zene és népművészet. Esténként Radics Béla cigányprimás muzsikáját hallgatta. Egészen elmerült a magyar nóták hallgatásában és mindjárt megérezte, ha a zenekar eredeti népdalok helyett valami újabb műdalt játszott, az nem tetszett neki. Hangversenyének egész jövedelmét magyar házi hímzésekre és szőttesekre fordította s a magyar népviselet annyira tetszett neki, hogy otthon házi használatra magyaros ruhadarabokat csináltatott magának.

Debussy a budapesti lelkes fogadtatásért hálás maradt és Párizsban sokat fáradozott a magyar művészek érdekében. A Waldbauer—Kerpely-vonósnégyessel, mely budapesti hangversenyén egyik művét előadta, úgy meg volt elégedve, hogy meghívta Párizsba. Ő maga készítette elő kamarestjüket és Párizs zenei életének kiválóságait toborozta össze hangversenyükre, mely megvetette világra szóló hírnevük alapját. Debussy, Ravel, Franck, valamint Dohnányi, Bartók, Kodály műveinek előadásával olyan sikert arattak, hogy Romain Rolland indítványára a Sorbonne is meghívta őket egy hangverseny tartására.

A múlt század folyamán elkerültek hozzánk francia festő és rajzoló művészek is. Egyesek huzamosabb ideig itt éltek és dolgoztak, mások művészi témakeresés céljából rövidebb időt töltöttek hazánkban. Ilyen volt Louis Boutibonne festő és rajzoktató, aki 1810-től 1830-ig Budapesten rajztanításból élt. Boutibonne az akkori közönség ízlésének megfelelően Magyarország szebb és történeti szempontból nevezetesebb tájainak könyomatok útján való népszerűsítésére egy társaságot hozott össze. Felvételek céljából több ízben járt a Felvidéken egyik társával, Lántz Józseffel s lerajzolta Csetneket, Rozsnyót, Murányt, Krasznahorkát, stb. Tájképeiből 1822-ben Schmidt János budai könyvnyomdász adott ki egy sorozatot. A Pesti Műegylet első tárlatán Boutibonne Forrásos vidékek és Anyai szeretet c. képeivel szerepelt. Festő lett fia, Lajos is, aki Pesten született és mint arc- és tájképfestő Ausztriában, Párizsban, Londonban élte le életét. Béatrice c. képéről, amely az 1852-i párizsi Szalonban aranyérmert nyert, Théophile Gautier elismeréssel írt.

1837-ben Raffet, a kiváló festő és rajzoló, akit főleg Napoleon dícsőítésére szolgáló litográfiai tettek híressé, utazott át hazánkban, mint egyik tagja a Demidov herceg vezetése alatt Déloroszországba menő expedíciónak. Magyarországon több, népi alakokat ábrázoló rajzot készített, melyek, mint díszes litográfiák a Demidov utazásáról 1840—42-ben közzétett műben jelentek meg.

Az ötvenes években egy Chapuy nevű rajzoló dolgozott Magyarországon. Emlékét egy szép színes könyvomat őrzi (Budapest látképe a Halászbástya felől).

1852-ben egy jónevű francia festő és grafikus, Théodore Valério járja be hazánkat s a déldunai országokat, hogy a francia közoktatásügyi minisztérium megbízásából e vidékeken néprajzi és katonai tárgyú

rajzokat készítsen. Mielőtt útra kelt, Humboldt Sándor, aki francia tudományos körökkel sokat érintkezett, ellátta jó tanácsokkal és ajánló levelekkel. A bécsi francia követtől is kapott ajánló levelet. Minthogy a Bach-korszak alatt Magyarországon mindenütt kémekre vadásztak, egyszer megesett vele, hogy a zsandárok Szolnokon, midőn a Tiszán a hídon át akart menni, letartóztatták, vonatra ültették és Pestre kísérték.

Valério úti naplója nem maradt fenn, képeinek tárgyából azonban arra következtethetünk, hogy Pozsonyból kiindulva először a Felvidéken rajzolgatott. Erre vallanak tót parasztokat s pásztorokat ábrázoló képei. Azután a Mátra vidékét, Heves-megyét járta be. Hevesből lekerült Szolnoknak s elérte hazáknak azt a részét, amely pusztáival, délibábjával, juhászaival, csikósaival, kanászaival legjobban vonzotta: a Nagy Magyar Alföldet. Nagyvárad környékéről valók oláh tárgyú rajzai. Vannak helynév nélküli képei és életképei is, egyik egy börtön-jelenetet, egy másik kovácsműhelyt ábrázol. Akármerre jár, mindenhol előszeretettel rajzol cigányokat. Tárgyválasztásában tehát a néprajzi szempont, a cigány-, pásztor- és parasztromantika irányítja. Alakjai ruha és környezet szempontjából élethűek, látszik, hogy a természet után készültek, de nem eléggé erőteljesek és kifejezők, valami ábrándozó, melábus, idegenszerű kifejezés ül arcukon.

Valério magyar tárgyú rézkarcait 1854-ben kiadta egy albumban. Théophile Gautier írt róla a *Moniteur* c. lapban részletes ismertetést, mely később *Voyage en Orient* c. munkája egyik fejezeteként is megjelent. Valério albumának jelentékeny része volt a magyar népről s a magyar földről Franciaországban divatosná vált felfogás kialakulásában. Gautier magyar tárgyú munkái — egy színdarab s több kritika magyar művészekről — minden esetre arra vallanak, hogy reá Valério képei s a vele hazánkról folytatott beszélgetések maradandó hatást gyakoroltak.

Valério képei közül hármat Eszterházy herceg vett meg, 26 darabot Eugénia császárnénak is bemutatottak, három képet az 1861-iki Szalonban állította ki, néhányat az *Illustration* és annak nyomán a Vasárnapi Ujság is közölt és ismertetett. Tissot magyarországi útikönyve díszkiadásának is Valério 10 képe volt a fődíszje, Perrot is Valério-képeket mellékelte délmagyarországi és horvátországi útjáról szóló cikkeihez. A Szépművészeti Múzeumban is vannak rajzai.

1861-ben Victor Duruy, francia történetíró készült egy nagyobb dunai utazásra Lancelot rajzolóművész társaságában. Az volt a terve, hogy Regensburgtól kezdve végighajózik a Dunán és úti benyomásairól képeket és cikkeket közöl a *Le Tour du Monde* c. folyóiratban. Csak Pozsonyig jutott el s csak négy cikket sikerült megírnia, mert politikai okok a Franciaországba való visszatérésre kényszerítették. Lancelot ellenben folytatta útját s arra is vállalkozott, hogy Duruy helyett úti élményeit a fenti folyóiratban megírta és az útleírásokhoz érdekes rajzokat mellékelte.

Lancelot dunai utazása Pozsonytól Orsováig bővelkedik érdekes élményekben. A legtöbb látnivaló azonban Pesten akad számára, ahol programjától eltérve, három hétig marad. Ő is, mint a legtöbb francia

utazó, kiemeli Pest és Buda ellentétét. Pest eleven, vidám, modern város, a politikai és üzleti élet központja, Buda komor és kihalt, a „történelem és régi emlékek városa”. Pest a jövő, Buda a múlt. Mikor a francia művész Pesten tartózkodott, az a nemzeti újjászületés és hazafias lelkesedés lázában égett. Megnyílt az országgyűlés, a házakon nemzeti zászlók lengtek, a férfiak tüntetően magyar ruhában jártak, sokan fekete szalagot hordtak, gyászolták a pár héttel előbb öngyilkossá lett Teleki Lászlót. Mindenki politizált. Miként Olaszországban, úgy Magyarországon is, — írja Lancelot — a németek iránt érzett ellenszenv általános, a franciák ellenben annál népszerűbbek. Mikor a francia egy képviselő előtt azt a kívánságát fejezi ki, hogy szeretne a parlament egy ülésén megjelenni, az melegen megszorítja a kezét s így válaszol: „Őn francia s mint ilyen, jogot élvez Magyarországon” és felvezeti az újságírók emelvényére, ahonnan hallja beszélni Deák Ferencet.

Egy este két magyar művésszel a Komló-vendéglőben vacsorázik. A szomszéd asztalnál írók, földbirtokosok, volt honvédtisztek ülnek. Mikor megtudják, hogy francia, megkérik, hogy üljön át az asztalukhoz. A cigány rázendít a *Marseillaise*-ra, egy fiatal ember elszavalja Béranger *Honneur aux Enfants de la France* c. versét és egész este ünneplik a francia vendéget; lelkesednek, búsonganak, szónokolnak, hazafias dalokat énekelnek tiszteletére s éltetik Franciaországot, annak támogatásával remélik visszanyerni hazájuk függetlenségét.

Szerepel néhány festőművész azoknak a magyarbarát franciáknak sorában is, akik a múlt század hetvenes és nyolcvanas éveiben tevékenykedtek a magyar-francia kapcsolatok kiépítése terén. Őt ilyen festő vett részt abban a francia küldöttségben, mely 1885-ben a kiállítás megtekintése és hazánk megismerése céljából látogatott el hozzánk, és pedig a következők: Rops, Clairin, Robert-Fleury, Escalier és Guéraud. Köztük a legjelentékenyebb Félicien Rops volt, a jeles festő és grafikus, aki már 1879-ben a margitszigeti Arrogante-ünnepély alkalmával is járt hazánkban. Ő volt a francia társaságunk egyik legkedveltebb tagja. Mint egy magyar lap írja: „... nálunk nagyon megszerették élénk elbeszéléseit, pattogó elmésségeit, pohárköszöntőit, udvarlásait s az egész embert.”

Rops népszerűségét fokozta, hogy sokat emlegette magyar származását, érezni vélte ereiben a magyar vért, imádta a szép asszonyokat, szerette a lovakat és a lovaglást. Egyik szépaját állítólag Ropszainak hívták, aki Mária-Terézia alatt mint száműzött telepedett le Belgiumban. Minthogy író is volt, — a *Figaro*-ba írt szellemes apróságokat — azt tervezte, hogy saját rajzaival díszített könyvet ír majd Magyarországról. Ez a terve nem valósult meg, mindössze néhány magyar tárgyú rajza jelent meg francia lapokban. Az örökös banketkezés, úgy látszik, sem neki, sem festő-kollégáinak nem sok időt engedett arra, hogy hazánkban való tartózkodásuk alatt fessenek vagy rajzoljanak.

Az újabb francia festőművészek közül benső kapcsolatok fűzik hazánkhöz Louis Tinayre-t, aki tizenkét éves korától húsz éves koráig hazánkban tartózkodott s aki erre az időre így emlékszik vissza: „Hét teljes évet töltöttem a nemes magyar nép körében, nyelvét teljesen elsajátítottam, szívének mélyébe tekintettem, minden dobbanását megéreztem. Azonosítottam magamat érzelmeivel, vágyaival, fájának gé-

niusza volt a nevelőm, osztozom küzdelmeiben és szenvedéseiben.” Mint játszótárs került Encsre egy magyar földbirtokos-családhoz, majd amikor atyja halála után anyja mint nyelvmesternő Kassán telepedett le, ő is odaköltözött s ott végezte a reáliskolát, hol Klinkovics Béla rajztanárnak volt a tanítványa. Azután Budapesten az Országos Mintarajztanodán tanult. Párizsba visszatérve egy ideig a *Le Monde illustré* művészi munkatársa volt, aztán Madagaszkáron, Braziliában, Marokkóban élt s dolgozott, egy ideig pedig Albert monacoi herceg udvari festője volt. Nagy, hatalmas falfestményei s körképei vannak, mint gyarmati festő tette nevét ismertté.

1934-ben, hetvenhárom éves korában Tinayre ellátogatott Budapestre. „Ötven év óta — mondta egy interwiew alkalmával — vágyakoztam arra, hogy viszontlássam második hazámat, hisz itt nyertem kiképzést, ide kötnek ifjúságom legszebb emlékei és régi-régi vágyam volt, hogy meglátogassam egykori művésztársaimat.” E látogatása alkalmával előadást tartott a budapesti rádióban magyarországi emlékeiről és pedig magyarul, mert meg akarta mutatni, hogy négy és fél évtized leforgása alatt sem felejtette el nyelvünket.

Emlékirataiban Tinayre érdekes dolgokat mond el magyarországi tartózkodásáról, tanulmányairól s az akkori magyar művészeti életéről. A Mintarajztanoda igazgatója abban az időben, mint írja, Kelety Gusztáv volt, tanárai pedig Székely Bertalan, Greguss János, Rauscher Lajos, Huszár Adolf és Morelli Gusztáv, kik közül Tinayre különös hálával Székely Bertalanra emlékezik vissza. Tanuló-társai közül Balló Edével, Zala Györggyel, Révész Imrével, Roskovics Ignáccal, Innocent Ferenczel és Szirmay Antallal barátkozott össze.

Ismert többet az akkori nagy magyar művészek közül is. Madarász Viktorról így ír: „Sokszor voltam Madarász műtermében a Városliget közelében. Igazi párizsi volt, a boulevard szójárásával és gúnyolódó szellemességével. Mindig tudott valami furcsa történetet vagy atelier-tréfát előadni. Sok évet töltött Párizsban, ahol az akadémiában képezte magát és Bonnat-val volt benső barátságban. Az akkori piktorok élénken emlékeznek rá. A csinos nők bomlottak a hódító magyar után. Az első felesége is egy nagyon szép francia nő volt, aki fiatalon halt meg és Madarász évekig gyászolta.”

Tinayre Zichy Mihállyal Párizsban ismerkedett meg s így emlékezik meg róla: „Engem is elragadott megnyerő modora és szellemes társalgása. Ez 1880-ban volt. Akkor a *Quartier Malesherbes*-en volt a lakása, gazdagon berendezett műtermével... keveset járt a művészek közé, jobban érezte magát az írók körében. köztük sokakkal benső barátságot kötött, különösen Gautier Théophile-lal, aki róla és műveiről tanulmányokat írt. Gyakran láttam Zichyt abban a keretben, amelyben dolgozni szeretett, ritka bútorok és értékes dísz tárgyak, mesés keleti szőnyegek halmaza közt.”

Gerandoék szalonjában találkozott Pesten Liszt Ferenczel, Jókai Mórral, Zichy Gézával, stb., valamint Auguste Rogeard-ral, az emigráns forradalmár íróval, aki Budapesten francia irodalmi előadásokat tartott s akinek arcképét később Párizsban kiállította. Pesten a Puky- és Szomjas-családdal volt benső ismeretségben. Ezek vidéki birtokán

több ízben nyaralt s alkalma nyílt a vidéki magyar életet megismernie. Egyik nyáron, melyet Nyíregyháza közelében Szomjaséknál töltött, szemtanúja volt egy képviselőválasztásnak, mely Szomjas Gusztáv megválasztásával végződött s melyet Nyíregyházán fényes bál és népi ünnepély fejezett be.